

Dilbar Xayitbayeva

*O'zbekiston davlat konservatoriyasi
"Fakultetlararo fortepiano ijrochiligi" kafedrası dotsenti
E-mail: dilbarxayitbaeva1962@gmail.com*

SULTON HAYITBOYEV IJODIDA XORAZM XALQ OHANGLARINING TALQINI

Annotatsiya. Maqola O'zbekiston kompozitorlik maktabining yorqin namoyondasi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, atoqli kompozitor, professor Sulton Hayitboyevning xalq cholg'ulari uchun yozgan asarlarida Xorazm xalq ohanglarining talqini haqida so'z boradi. Asosiy e'tibor kompozitorning qashqar rubobi va fortepiano uchun qayta ishlangan "Qoradali" hamda "Aliqambar" kuylariga qaratiladi.

Kalit so'zlar: kompozitor, xalq kuylari, milliy, ijrochilik mahorati, solo partiyasi, jo'rovoz.

THE INTERPRETATION OF KHOREZM FOLK MELODIES IN THE WORKS OF SULTAN HAYITBOYEV

Abstract. Hayitboyev, a prominent representative of the Uzbek school of composition, Honored Artist of Uzbekistan, composer, and professor. Special attention is given to the Khorezm folk melodies "Qoradali" and "Alikambar," which were arranged by the composer for Kashgar rubab and piano. The study highlights the composer's approach to interpreting traditional musical material within a modern compositional framework.

Keywords: composer, folk melodies, national music, performing art, solo part, accompaniment.

Kompozitorlik ijodiyotida xalq musiqasi – folklorga murojaat etish, mualliflik asarlarining negizi etib milliy kuy-qo'shiqlarni tanlash milliy kompozitorlik maktabini shakllantirish yo'lidagi muhim qadamlardan hisoblanadi. Milliylikni anglash, milliy ohanglar yordamida shaxsiy ijodiy uslubini namoyish etish har bir taniqli kompozitor amaliyotida mavjud. Ayniqsa romantizm davrida

turli mamlakatlar kompozitorlari o'z milliy musiqasini keng jahonga olib

chiqishlari, F.Shopen, F.List, B.Smetana, A.Dvorjak, E.Grig, M.I.Glinka, "Qudratli to'da" vakillari kabi taniqli kompozitorlar ijodida milliy musiqaga bo'lgan katta e'tibor milliy madaniyatni yangi qirralarda dunyoga namoyish etishga omil bo'ldi.

Xalq musiqasini kompozitorlik ijodiyotida qo'llash, milliy va umuminsoniy tafakkurni kompozitorlar yaratgan asarlar yordamida xalqqa yetkazish tajribasi O'zbekistonda ham mavjud. XX asrning boshlarida zaminimizda shakllangan kompozitorlik maktabining ilk namoyondalari Viktor Uspenskiy, Yunus Rajabiy, Doni Zokirov, Reyngold Glier, To'xtasin Jalilov va boshqa kompozitorlar hamda bastakorlar yaratgan turli janrdagi asarlari zahirini milliy musiqa tashkil etdi. Bu an'ana keyingi avlod kompozitorlari Aleksey Kozlovskiy, Tolibjon Sodiqov, Muxtor Ashrafiy, Georgiy Mushel, Manas Leviyev, Boris Giyenko, Sulaymon Yudakov, Mutal Burhonov, Abdurahim Sobitov, Fattoh Nazarov, Sharif Ramazonov va boshqalar ijodida yangi ko'rinishda o'z davomini topdi. XX asrning ikkinchi yarmidan keng ijodiy faoliyatini boshlagan Sulton Hayitboyev ham xalq ijodiga murojaat qilgan holda ko'plab sara asarlarni yaratishga muvaffaq bo'ldi.

Sulton Hayitboyev ijodida musiqali drama, qo'shiq va ashula janrlari yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, kompozitor turli cholg'ular uchun yirik va kichik janrlarda asarlar yaratib, o'z ijodiy uslubini namoyish etishga, tinglovchilar e'tiborini qozonishga muvaffaq bo'ldi. "U cholg'u musiqasi yaratishini talabalik davridan boshladi. S.Hayitboyev o'sha davrda asosan Yevropa musiqa san'atida shakllangan "Uvertyura", "Poema", "Syuita", "Sonatina", "Sonata", "Prelyudiya", "Fuga", "Simfoniya", "Cholg'u konsert" kabi janrlarning

tuzilish shakl xususiyatlarini puxta o'zlashtirishga harakat qildi. Ustozi professor B.B.Nadejdin rahbarligida turli janrlarda musiqiy asarlar yozib tajriba orttirdi.

O'sha yillari skripka, violonchel, fleyta, klarnet, goboy, fortepiano, turli sozlardan tashkil topgan ansambllarga musiqiy asarlar yaratish yo'lida izlandi" [1, 99-b]. Puxta bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan S.Hayitboyev o'zining turli cholg'ular uchun yozgan kamer cholg'u kuylarida professional mahoratini ko'rsatib bera oldi. "Kamer musiqa, – deb yozadi musiqashunos N.Kadirova, – murakkab intellektuallashtirilgan, inson qalbi va ichki olamining tub-tubini tadqiq qilishga yo'naltirilgan janrdir... His-tuyg'uning mayin ranglarini ifodalovchi kamer cholg'u musiqa musiqiy madaniyatning yuqori darajasini, maxsus professional bilimni, kompozitorlik sohasiga ega bo'lishni, shakl, kontrapunktik tafakkurni talab qiladi" [3, 194–195-b].

Kompozitor kamer cholg'u janrida ijod qilar ekan, boshqa janrlardagi singari bu yo'nalishda ham yaratgan va tanlagan ohangining milliyligi hamda xalqchilligiga katta e'tibor qaratadi. Ayniqsa kompozitor ijodida o'zi o'sib ulg'aygan diyor – azim Xorazm xalq kuy va qo'shiqlarining betakror ohanglari, ijro uslubi muhim o'rin tutadi. "Bir tomondan qadimiy qahramonlik va ishqiy-romantik dostonlar ijrosi, ikkinchi tomondan, sozchilar, baxshilar va xalfalar tilida o'tmish hamda yangi zamon qo'shiqlarining baralla jaranglashi yosh Sultonga ta'sir etmasdan qolmadi, – deb yozadi filologiya fanlari doktori, professor Malik Murodov, – bo'lajak san'atkor yoshligidayoq ona xalqining sho'x, o'ynoqi kuy-musiqasi-yu ashula-raqslari mo'jizasidan o'z tashnaligini qondirib qolmasdi. Diliga jo qila boshladi, ularni qunt va sabot bilan o'rgana boshladi" [4, 3-b].

Milliy ohanglar asosida kuy yaratish qatorida kompozitor ularni kompozitorlik ijodiga xos tarzda talqin qilishga, turli cholg'ular ansambliga moslashtirishga ham e'tibor qaratdi. Xususan, Xorazmning urfiy (og'zaki an'anada) bizgacha yetib kelgan "Qoradali" va "Aliqambar" maqomlari kuylarini kompozitor rubob va fortepiano uchun moslashtirib o'ziga xos talqin qildi.

Ko'p asrli tarixga ega bo'lgan "Qoradali" va "Aliqambar" kuylari Xorazm xalqining milliy musiqa meroslaridan hisoblanadi. Mazkur kuylar o'zining vazmin xarakterga egaligi, salobatlilik bilan ajralib turadi. Xonlar saroylarida asosan tor solosida dutor, doyra, nay, qo'shnay kabi xalq cholg'ulari ansambli jo'rligida ijro etilganligi haqidagi ma'lumotlar bizgacha yetib kelgan. Ma'lum davr va davralarda garmon cholg'usi ham ularga jo'r bo'lgan.

Asarlarning umumiy xususiyatlari bu – ularning maqom janri shakliga xos bo'lgan xona va bozgo'zlar asosida rivojlanishi, daromad, avj, miyonxat va furovardlarga egaligi bo'lib, kuylar bir balandlikdagi tovushlarning atroflicha kuylanishi orqali rivojlantirilishi, qashqar rubobi texnik imkoniyatlari doirasida tovushlarning "rez" ijrosi, ochiq simlarda qo'shimcha notalarni ijro etish yordamida bezaklar bilan boyitilishi orqali rivojlantirish xususiyatlarini o'zida mujassamlaydi. Kuylardagi o'zgarishlar asosan tovushlarning balandligi bilan bog'liq bo'lib, ritmik tuzilish asosiy shaklini saqlab qoladi. Milliy ohanglarning fortepiano jo'rligida talqin etilishi ularning yevropa an'alariga xos tarzda ijro etilishiga zamin yaratadi. Bunda biz xalq kuylarining maxsus ta'lim muassasalarining (ixtisoslashtirilgan san'at maktablari, litsey, san'at va madaniyat instituti, konservatoriya va boshqalar) o'zbek xalq cholg'ulari akademik ijro yo'nalishida tahsil oladigan o'quvchi va talabalar uchun qayta ishlanganligini inobatga olishimiz lozim.

"Qoradali" asari o'rtacha tezlikdagi sur'atda, Iya frigiyladida bayon etilgan bo'lib, rivojlanish jarayonida sol minor, Iya minor, sol frigiyladlariga o'tib ohang yangi ranglar bilan boyitiladi. Punktir ritm asosida harakatlanuvchi musiqiy fikr takrorlanish tamoyiliga asoslangan bo'lib, u dinamik, pardalarning nisbatan yuqoriga harakatlanishi, lado-tonal o'zgarishlar natijasida yangi xususiyatlarga ega bo'lib boradi. Musiqiy ohangning bunday talqini kuyga o'zgacha sehr baxsh etib, tinglovchi diqqatini o'ziga tortadi.

Qashqar rubobga jo'r bo'luvchi fortepiano partiyasi gamofon-garmonik tuzilma asosida rivojlantirilgan bo'lib, u o'ziga xos akkordli va oktavali

tovushlarga asoslangan faktura asosida harakatlantirilgan. Bunda kompozitor yakkanavoz va jo'rovoz partiyalarida lado-tonal mutanosiblikni, solo partiyasida keluvchi to'xtalishlarni jo'rovoz yordamida to'ldirish orqali umumiy muvozanatni saqlash va kuyni garmonik boyitib, ta'sir kuchini kuchaytirishga erishadi. Solo va jo'rovoz orasida savol – javob tarzida keluvchi ohanglar tuzilmalari ham asarning dramaturgik rivojlanishini ta'minlaydi.

O'rta qism butun asarning avjini tashkil etib II pog'onasi pasaytirilgan si majorda bayon etiladi. Bunda ham lado-tonal kontrast, jo'rovozda fakturaviy o'zgarishlar kuzatiladi.

Asar reprizasida yana boshlang'ich sokinlik, tonal barqarorlikka qaytiladi.

Navbatdagi, "Aliqambar" xalq kuyi sekin sur'atda ifoda etilib, unda asosiy tonallik sifatida kompozitor si minomi tanlaydi. Bir maromda harakatlanuvchi tovushlarning atroflicha kuylanishi, keyingi pardalarga asta-sekinlik bilan harakatlangan holda rivojlanishga asoslangan bu musiqiy ohang insonning his tuyg'ulari, ichki olami haqida so'zlaydi go'yo. Qashqar rubobining ochiq simlarida yangrovchi qo'shimcha pardalar bitta cholg'uda suhbat olib borilayotganday his etiladi. Unga qo'shilgan fortepiano partiyasidagi tovushlarning ovoz osti harakatlari

natijasida ikkita cholg'u o'rtasida ham gomofon-garmonik, ham polifonik rivojlanish tamoyillari yuzaga keladi.

O'rta qism asarning avjini tashkil etib, u fa diyez minorda, nisbatan baland pardalarda dinamik kuchli talqin etilishi bilan ajralib turadi. Bu yerda fortepiano cholg'usida fakturaviy o'zgarishlar ham yuzaga keladi. Arpedjioli harakatlar solo partiyasining liriko-dramatik xususiyatlarini kuchaytiradi. Musiqiy fikrning rivojlanishi davomida akkordli tuzilmalar "quyuqlashib boradi", oktavali bayon etish uslubi ustivorlik qiladi. Bu hol asardagi his-hayajonni yanada oshiradi.

Asarning furovard, ya'ni yakuniy qismida musiqiy mavzu ilk pardalarga, sokinlikka qaytib unga yakun yasaydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, S.Hayitboyevning har bir asarida milliy ruh, ijodkorning shaxsiy qalamiga xos uslub aks etib turadi. Rubob va fortepiano uchun qayta ishlagan xalq kuylarida ham solo partiyalarida asosiy xalq ohanglari saqlanib qolingani bo'lsa-da, unga ijodiy yondashuv, jo'rovoz partiyasining talqini, garmonik tuzilmalar, ovoz va ovoz osti tovushlarning harakatlari kompozitorning ijodiy tafakkuri va mahorati natijasini namoyon etadi. O'quv pedagogik va konsert repertuarlaridan o'rin olgan mazkur asarlar orqali o'quvchi va talabalar milliy musiqa merosimiz bilan yana bir bor tanishish hamda ularni ijro etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. S.Hayitboyev tomonidan qashqar rubobi va fortepiano uchun moslashtirilgan milliy musiqa namunalarimizni ijro etish, talqin qilishda

sozandalar ijrochilik mahoratining nozik jihatlariga diqqatni qaratish, tovushlar o'zgarishi, muntazam takrorlanadigan tovushlarni ijro etishda barmoqlarni pardalarga to'g'ri joylashtirish orqali asarlarning mukammal, tinglovchi diqqatini o'ziga jalb qiladigan darajada yangrashiga erishishlari mumkin bo'ladi. Tinglovchini falsafiy mushohadaga chorlovchi "Qoradali" va "Aliqambar" xalq kuylari yosh avlodning nafaqat ijrochilik mahoratini mustahkamlanishiga, balki ularning ma'naviy dunyoqarashini boyitishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jabborov A. Sulton Hayitboyev. Monografiya. Qo'lyozma, 2020. – 185 b.
2. Jabborov A. O'zbekiston kompozitorlari, bastakorlari va musiqashunoslari. – Toshkent: Musiqqa, 2018. – 439 b.
3. Кадирова Н. Камерно-инструментальная музыка // История узбекской советской музыки, 3 том. – Тошкент: Литература и искусство, 1991. – 216 с.
4. Murodov M. Bastakor, pedagog, inson. Qo'lyozma. – 1986. – 9 b.
5. Hayitboyev S. Qashqar rubob ohanglari. Notalar to'plami. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1983. – 39 b.